

Hva innebar unnskyldningen til krigsseilerne?

(Publisert i Agderposten, 22.11.2013)

Av: Bjørn Tore Rosendahl, historiker ved Stiftelsen Arkivet og PhD-student ved UiA

I Risør 3. august sa daværende forsvarsminister Anne-Grethe Strøm-Erichsen unnskyld på vegne av staten Norge for behandlingen krigsseilerne har fått av samfunnet etter andre verdenskrig. Få vil være uenige i at dette var en fortjent unnskyldning. Og gjenlevende krigsseilere uttrykte i tiden etterpå glede over denne offisielle handlingen. Selv om det bare er de aller yngste blant de som seilte under krigen som fortsatt lever, lever fortsatt smertene til mange av etterkommerne av de som gikk bort for lenge siden. For mange av dem har også et offisielt "unnskyld" en betydning.

Men i kjølvannet av forsvarsministerens tale kommer en rekke nye spørsmål opp. Spørsmål som gjør at det offisielle Norges unnskyldning neppe er å anse som et endelig punktum.

Hvem?

Når den norske stat kommer med en unnskyldning til en hel gruppe, bør det være tydelig og avklart hvem unnskyldningen er myntet på. Hvem var det egentlig som fikk en unnskyldning den 3. august i Risør? Trolig sitter det flere sjøfolk som seilte under krigen - og enda flere av deres etterkommere - og lurer på om nettopp de ble inkludert av forsvarsministeren. Betegnelsen krigsseiler har siden krigens slutt hatt et skiftende innhold og betydning, og sjøfolkene selv har også vært uenige om hvem som skal kunne kalle seg dette.

I Strøm-Erichsen sin tale ble det gitt sprikende signaler om hvem hun regnet som krigsseilere. Hennes referanse til 4 500 døde tilsier en svært vid definisjon. Det er veldig vanskelig, eller umulig, å gi et eksakt tall på antall omkomne norske sjøfolk i krigsforlis under andre verdenskrig. For å komme opp i tapstall på 4 500, inkluderte ministeren da marinens sjøfolk? Den norske marinen mistet nær 50 prosent av sitt mannskap under krigen, over 900 personer. Kanskje ble også de over 600 sjøfolkene som seilte i den norske hjemmeflåten ble regnet med i tapstallene? De såkalte "hjemmeseilerne" seilte ofte under tysk tvang og med tyske forsyninger og mannskap. Men de sørget også for livsviktige forsyninger til norske sivile bosatt langs vår lange kyst. Risikoen for angrep fra allierte var på linje med den som deres kolleger i uteflåten opplevde, traumene etterpå trolig likeså. Men vi vet dessverre lite om hvordan det gikk med denne gruppen sjøfolk.

Disse to gruppene ble likevel neppe inkludert i det offisielle Norges unnskyldning. Det øvrige innholdet i forsvarsministerens tale tyder på at hun avgrenset til de som bidro til alliert seier ved å seile på norske handelsskip under andre verdenskrig. Hva da med de flere tusen norske sjøfolk som seilte på utenlandske skip under krigen? Eller de utenlandske sjøfolkene som seilte på norske skip? I 1943 utgjorde de en andel på ca. 25 prosent av besetningene på norske skip. De kom fra Storbritannia, Sverige, Estland, Canada, Kina, India og mange andre land, og over 900 av dem omkom da deres norske skip ble senket. Deres familier skal ha mottatt medaljer etterpå, men i dag vet vi ikke en gang navnene på denne gruppen omkomne på norske skip og ingenting om hva som har skjedd med dem som overlevde.

«Takk og heder» i 1972

I 1972 ga et enstemmig Storting sin “takk og heder” til norske sjøfolk som hadde seilt for det norske statsrederiet Nortraship under krigen, og en såkalt “ex gratia-utbetaling” ble gitt på kr. 180 per måned man hadde seilt i krigsfart. Utgangspunktet den gangen var striden om pengene i det som ble kalt Nortraships hemmelige fond. Et utførlig arbeid i et eget Nortraship-utvalg ledet fram til stortingsvedtaket, som den gang ble tolket som en generell anerkjennelse av krigsseilernes innsats og betydning under krigen. Unnskyldningen fra 2013 handler om samfunnets behandling av krigsseilerne etter 1945, men den nevner ikke stortingsvedtaket i 1972. Det hadde vært klargjørende med en mer tydelig avklaring om hvordan vi skal forstå 1972 og 2013 i forhold til hverandre.

Hvordan ta oppgjør med historien?

Poenget med denne meningsytringen er ikke å forsøke å redusere den offisielle unnskyldningen til krigsseilerne. Snarere tvert imot. Hadde unnskyldningen til krigsseilerne vært foranlediget av en grundig utredning, ville den fått enda større tyngde. Norges “jødebo-oppgjør” fra slutten av 1990-tallet er et godt eksempel på dette. En grundig utredning med påfølgende offentlig debatt og en egen stortingsproposisjon, førte til et oppgjør med historien hvor bl.a. opprettelsen av Holocaustsenteret på Bygdøy var en av konsekvensene. Krigsseilernes skjebne kan ikke sammenliknes med jødernes, men man kan dra nytte av erfaringene med hvordan en offisiell unnskyldning best kan gjennomføres.

Den ulike praksisen med hvordan staten forholder seg til sine oppgjør med historien viser behovet for en prinsipiell gjennomgang av bruken av historiske unnskyldninger og prosedyrer for dette. Et spørsmål som reiser seg er blant annet hvor langt tilbake i tid man skal gå. Hvorfor kom det ikke også en unnskyldning for behandlingen av krigsseilerne etter første verdenskrig? Et annet sentralt spørsmål er om man skal gi unnskyldning for dårlig behandling pga. manglende kunnskap. I den første tiden etter krigen var det f.eks. ingen medisinsk kunnskap som kunne forutsi eller forklare traumene som mange av krigsseilerne fikk.

Viktig kunnskap

En målrettet aksjon resulterte i at krigsseilerne 3. august fikk sin unnskyldning gjennom en tale på et krigsseilerarrangement i Risør og en kronikk i Dagbladet. Som det ble sagt av flere i denne forbindelse, så hastet det at flest mulig av de gjenlevende sjøfolkene fra krigen skulle få oppleve dette. Likevel ville en grundigere redegjørelse av hva unnskyldningen dreide seg om og hvem som var omfattet av den, gitt forsvarsministerens handling i Risør mer tyngde og ryddet vekk tvil. Erkjennelsen av feil som er begått er viktig og et unnskyld kan ha mye å si for mange. Men de mange rettsoppgjør og sannhetskommisjoner fra konflikter i nyere tid har også vist oss hvor viktig det er med grundig kunnskap og erkjennelse av hva som egentlig skjedde.

Hva innebar egentlig unnskyldningen til krigsseilerne?